

UDC: 332.145; 338.49

LAW OF FORMATION AND DEVELOPMENT OF SOCIAL PRODUCTION FORCES OF A REGION

PhD in Economic, V. Panasyuk

Ternopil National Economic University, Ukraine, Ternopil

In the article the process of formation of the paradigm of infrastructure development in the region is considered, which is based on the availability of diverse and stable ties, essential interdependencies, which are expressed by the laws. It is disclosed that the development of the social infrastructure of the region is based on a number of laws in which the laws of social development that are acting objectively, in particular effective development and allocation of productive forces, the complex development of productive forces, territorial concentration, coordination of interests, socialization, specialization, humanization, scientific production organization, stable and proportional development. The implementation of laws and laws is closely linked to the development of a set of principles as the main provisions and rules of action in the process of forming the paradigm of social infrastructure development in the region.

Key words: productive forces, region, social infrastructure, laws, principles

кандидат економічних наук, Панасюк В. М. Закономірності формування та розвитку соціальних продуктивних сил регіону/ Тернопільський національний економічний університет, Україна, Тернопіль

В статті розглянутий процес формування парадигми розвитку інфраструктури регіону, що базується на врахуванні наявності багатоманітних і стабільних зв'язків, суттєвих взаємозалежностей, які виражаються законами. Розкрито, що розвиток соціальної

інфраструктури регіону ґрунтується на цілому ряді закономірностей, в яких проявляються закони суспільного розвитку, що діють об'єктивно, зокрема ефективного розвитку і розміщення продуктивних сил, комплексного розвитку продуктивних сил, територіальної концентрації, погодження інтересів, соціалізації, спеціалізації, гуманізації, наукової організації виробництва, стабільного та пропорційного розвитку. Реалізація законів та закономірностей тісно пов'язана з розробкою комплексу принципів як основних положень і правил дій в процесі формування парадигми розвитку соціальної інфраструктури регіону.

Ключові слова: продуктивні сили, регіон, закони, соціальна інфраструктура, принципи

Вступ. Розвиток природи і суспільства характеризується наявністю різноманітних і стабільних зв'язків та залежностей, які є проявом дії різних сил. Найбільш загальні та суттєві взаємозалежності і взаємозв'язки виражаються законами. Закони відображають причинно-наслідкові зв'язки, тобто такі, коли залежності між причиною і наслідком однозначні, взаємодія різних сил приводить до ймовірного наслідку, зокрема при дії суспільних, в тому числі економічних законів.

Економічні закони відображають найзагальніші та стабільні зв'язки, у сфері виробничих відносин - у процесі суспільно корисної діяльності. Це необхідні та стійкі залежності між економічними явищами в процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ і послуг. Відображаючи об'єктивну реальність такі загальні економічні закони здійснюють найважливіший вплив на розвиток продуктивних сил регіону, в тому числі соціальних.

Вагомий внесок у вивченні питань, що стосуються специфіки формування та функціонування соціальних продуктивних сил,

здійснили наступні науковці: Д. Біль, Дж. Ван Данта, Е. Гремліч, Д. Канініг, К. Бреннан, Вітренко Н., Данилишин Б., Кінаш І., Куценко В., Рандалов Ю., Тощенко Ж. та інші. Внесок вчених-економістів у вирішенні актуальних проблем функціонування соціальної інфраструктури є значним, але при цьому слід звернути увагу на об'єктивну необхідність подальшого дослідження питань, що стосуються закономірностей формування соціальних продуктивних сил регіону в сучасних економічних умовах.

Постановка завдання. Дослідження теоретичних аспектів формування законів та принципів розвитку соціальної інфраструктури регіону.

Виклад основного матеріалу. Закономірності відображають найбільш загальні відносини між продуктивними силами і територією, незалежні, об'єктивно існуючі, необхідні взаємозв'язки і взаємообумовленості у функціонуванні та розміщенні підприємств, галузей і розвитку раціональних зв'язках між ними.

Соціальний розвиток загалом і розвиток соціальної інфраструктури регіону зокрема ґрунтується на цілому ряді закономірностей, в яких проявляються закони суспільного розвитку, що діють об'єктивно. Саме в результаті взаємодії законів суспільного розвитку в певний період формуються об'єктивні закономірності розміщення та діяльності, які мають свої особливості прояву в конкретній соціальній сфері діяльності.

Серед загальних закономірностей, як проявів економічних законів і відображень стійких зв'язків та взаємозалежностей між силами і явищами, найбільш впливовими є найбільш ефективний розвиток і розміщення продуктивних сил:

- комплексний розвиток і розміщення продуктивних сил, зокрема соціальних;

- територіальний поділ праці;
- територіальна концентрація виробництва;
- відкритість просторового розвитку соціально-економічних систем;
- адекватність виробничих відносин характеру та рівню розвитку продуктивних сил;
- відповідності попиту і пропозиції;
- структурна стійкість соціального простору як цілісного утворення, принципова множина (альтернативність) шляхів розвитку соціальних систем, необмеженість просторово-часового розвитку;
- динамічність розвитку;
- соціальна спрямованість [1, с.119].

Орієнтація на них дозволяє на основі концентрації матеріальних, трудових і фінансових ресурсів маневрувати різними потоками в межах певного регіону, проводити необхідні заходи різнопланового характеру, оптимізувати взаємовідносини у соціальних структурах, формувати ефективну фінансово-виробничу, промислово-інвестиційну політику, удосконалювати територіальну структуру і організацію соціальної інфраструктури.

Як і соціальний розвиток так і розвиток соціальної інфраструктури базується на постійно діючих, всеохоплюючих закономірностях розвитку і розміщення продуктивних сил, які є проявом загального економічного закону або законів у конкретних умовах і відображають стійкі причинно-наслідкові зв'язки і залежності між взаємодіючими силами соціальних систем, і є необхідним підґрунтям для вирішення практичних завдань [2, с.55].

До основних з них відносяться:

1. економічно ефективний розвиток і розміщення основних об'єктів соціальної інфраструктури, яка впливає з закону економії

суспільної праці і регулює затрати і подолання регіональної незбалансованості між районами.

2. виробництва та надання послуг і споживання продукції. За цією закономірністю відношення між сферами економіки та регіоном такі, що найбільш можливий ефект забезпечується найменшими можливими витратами на розміщення і розвиток об'єкту. Ця закономірність реалізується через принцип наближення виробництва до джерел сировини і районів споживання;

3. комплексного розвитку і розміщення продуктивних сил соціальної інфраструктури, яка впливає із економічного закону суспільного поділу праці і проявляється у спеціалізації господарства регіонів. Ця закономірність відповідає найважливішій вимозі господарювання - досягнення найвищих результатів при найменших затратах. Основними ознаками її є: найбільш повне використання ресурсів, раціональна галузева і функціональна структура господарства, тісний зв'язок і збалансованість усіх ланок інфраструктурного господарства;

4. закономірність територіальної концентрації виробництва відображає об'єктивну тенденцію його зосередження в обмеженому просторі та проявляється в економії затрат за рахунок агломераційного ефекту;

5. закономірність територіального поділу праці є відображенням процесу спеціалізації території на виробництві певних видів продукції чи послуг на основі розвиненого міжрегіонального обміну. Розміщення продуктивних сил з урахуванням територіального поділу праці та спеціалізації регіонів знижує витрати виробництва чи надання послуг і приводить до підвищення ефективності виробництва;

6. закономірність соціальної спрямованості використання соціальної інфраструктури зумовлюється дією низки економічних

законів, серед яких можна назвати закон відповідності виробничих відносин рівню розвитку продуктивних сил як основний економічний закон будь-якого суспільства, піком підвищення продуктивності праці, економії часу та інше. Держава забезпечує соціальну спрямованість економіки, а отже, підпорядковує використання інфраструктурного потенціалу інтересам і потребам людини. Ця закономірність реалізується через урахування інтересів населення щодо все більш повного задоволення особистих і суспільних потреб людей, підвищення рівня соціально-економічного розвитку регіону, пріоритетність вирішення соціальних проблем та забезпечення конституційних прав усіх громадян - права на гідне життя [3, с.36].

Найбільшу роль відіграє закономірність сталого розвитку інфраструктури продуктивних сил, оскільки вона визначає стратегічний напрям досягнення соціально-економічного розвитку регіонів на основі існуючого інфраструктурного ресурсного потенціалу. Основним положенням і сталого розвитку є посилення соціальної складової, забезпечення раціонального природокористування, відтворення ресурсної бази, реструктуризація інфраструктурного комплексу регіону у зв'язку з новими економічними і соціальними умовами.

Вартим уваги є врахування закономірностей глобалізації та регіоналізації, які останнім часом набувають прискорення.

Отже за умов розвитку і зміцнення ринкових відносин постають певні закономірності у формуванні та використанні соціальної інфраструктури, які формуються в результаті взаємодії природи і суспільного розвитку. Пізнання закономірностей розвитку та використання інфраструктурного потенціалу обумовлено практичними потребами суспільства. Будь-який регіон може успішно функціонувати лише за умови глибоких знань про наявність інфраструктурних ресурсів, їх економічної оцінки, чинників, які впливають на формування

та їх використання. Важливе значення має пізнання закономірностей формування та використання потенціалу соціальної інфраструктури під час підготовки регіональних програм, спрямованих на поліпшення соціально - економічного становища регіону, прогнозування розвитку окремих галузей і міжгалузевих комплексів з урахуванням невирішених проблем.

Соціальна інфраструктура у своєму розвитку підвладна дії економічних законів, часовим проявом дії яких є закономірності просторово-часового розвитку і функціонування складових соціальної інфраструктури, на базі яких формуються принципи [5, с.29]. Тому у формуванні ефективного розвитку соціальної інфраструктури та обґрунтуванні пріоритетних напрямів функціонування її основних сфер важлива роль належить виявленню та виокремленню принципів, врахування та базування на яких є невід'ємною складовою розробки парадигми і її стратегічних напрямів її діяльності.

Принципи в ринковій економіці являють собою основні, базові наукові положення, якими керуються в діяльності, їх можна розглядати як методи господарювання. Це - керівні положення, основні ідеї, правила дії, які вироблені практичною діяльністю людини в результаті пізнання об'єктивних законів та закономірностей. Принцип є цілеспрямованою дією, направленою на виявлення об'єктивних закономірностей розвитку продуктивних сил з урахуванням різних факторів.

Обґрунтування системи принципів в певній сфері діяльності залежить від поставлених задач, специфіки і її особливостей, загального курсу і соціально-економічної політики. Основним вектором соціально-економічного розвитку країни є ефективна реалізація її людського і творчого потенціалу в контексті динамічного випереджуючого розвитку і стійкості суспільства. Саме освіта, інтелект,

професійний досвід, соціальна мобільність визначаються головною складовою національного багатства та основним ресурсом подальшого розвитку регіону.

Пріоритетність соціальної інфраструктури в умовах глобалізації та інтеграції, входження у світовий ринок господарювання потребує як врахування принципів загальноекономічного так і формулювання принципів специфічного характеру стосовно соціального регіонального розвитку .

Принципово нові підходи в розвитку соціальної інфраструктури як комплексу підприємств, установ і закладів, покликаних створювати загальні умови життєдіяльності населення та функціонування суспільних відносин, проявляються у нерозривному зв'язку між розміщенням її об'єктів та дислокацією населення, їх територіальних спільностей, що обумовлює територіальну організацію соціальної інфраструктури на базі врахування і використання певного, конкретного для даної сфери, комплексу принципів.

Принцип соціальної орієнтації як основа критеріальної характеристики соціальної регіональної інфраструктури у визначенні його першочергових дій. Він є провідним серед усього комплексу принципів розбудови соціальної інфраструктури. Особливого значення він набуває для нашої дійсності, оскільки соціальна спрямованість розбудови української держави та реформування економічної системи, які зараз відбуваються, набули особливого значення; а неповне врахування, а інколи й ігнорування соціальних наслідків неефективного розвитку економіки привело до різкого падіння рівня життя населення, зростання соціальної диференціації та напруженості. Цей принцип визначає націленість на досягнення добробуту населення, стимулювання його соціальної активності та прагнення соціального прогресу.

Принцип системності і комплексності полягає у дослідженні, програмуванні та прогнозуванні тенденцій, прогресивних процесів розвитку соціальної сфери як багатокомпонентної підсистеми суспільного відтворення з багаточисельними взаємозв'язками між її складовими і врахуванням взаємовпливів. Він передбачає взаємопов'язане, взаємообумовлене сполучення виробництва та інфраструктури в межах господарських систем. Наслідком його застосування у програмуванні є визначення пріоритетів, спектру взаємоузгоджених коротко- та довгострокових програм, збалансування тактичних та стратегічних пріоритетів розвитку соціальної сфери. Цей принцип обумовлює з одного боку, системну побудову соціальної політики з урахуванням всього комплексу політичних, соціальних, екологічних, економічних, науково-технічних, територіальних факторів та завдань; а з іншого боку, забезпечення умов для комплексного розвитку соціальних систем регіону. Його дотримання сприятиме формуванню цілісних соціальних регіональних систем, оскільки передбачає взаємопов'язане, взаємообумовлене сполучення виробництв та надання послуг як елементів інфраструктури.

Актуальним в ринкових умовах господарювання є дотримання принципу врахування територіального поділу праці. Він означає необхідність загальнодержавного регулювання і сприяння ефективній спеціалізації соціальних систем з урахуванням територіальної диференціації як природоресурсних, економічних і соціальних умов та факторів так і загального ринкового простору країни, а також ємкостей і потреб вітчизняних і світових ринків. Передбачає врахування прогнозованої перспективної ситуації розміщення продуктивних сил, організаційних форм регулювання соціально-економічного простору і його регіональних соціально-економічних систем.

Принцип збалансованості і пропорційності передбачає дотримання пропорцій всіх складових соціального потенціалу в системі єдиного економічного простору, взаємну відповідність розвитку складових соціальної інфраструктури регіону. Він вимагає врахування єдності і мультиплікативної залежності функціонування складових інфраструктури, передбачає вимірювання і забезпечення належної доступності відповідних об'єктів і послуг на засадах ієрархічності міжсистемної організації мережі з урахуванням задоволення повсякденних та періодичних потреб.

Принцип планомірності передбачає усвідомлену, організаційну (всупереч стихійну, спонтанну) державну політику розбудови соціальної інфраструктури в системі економічного простору в інтересах людей, суспільства та держави. Планомірність ґрунтується на теоретичних засадах «планування розвитку» як синтезу державного регулювання, планування та економічного прогнозування.

Дотримання принципу планомірності дозволяє запобігати чи істотно пом'якшувати руйнівні наслідки стихійних, спонтанних соціальних та економічних процесів і явищ й виникнення криз. Особливого значення принцип планомірності набуває в умовах реструктуризації економіки та соціального розвитку регіонів в системі економічного простору.

Принцип оптимальності і ефективності полягає в реалізації основних напрямів розвитку соціальної інфраструктури з найменшими сукупними витратами суспільної праці при певних фінансових затратах у найкоротші терміни. Додержання принципу передбачає побудову, дослідження, оцінку і вибір за певними критеріями альтернатив досягнення цілей розвитку соціальної інфраструктури, урахування всіх ефектів та узгодження критеріїв оптимальності на всіх рівнях прийняття рішень.

Принцип пріоритетності передбачає забезпечення планомірності та етапності і першочерговості у досягненні цілей соціальної інфраструктури, виходячи із пріоритетних завдань. Він сприяє визначенню пріоритетних цілей і завдань розвитку соціальної інфраструктури відповідно до стратегії соціально- економічного розвитку та реальних ресурсних можливостей, орієнтує на дотримання соціальної спрямованості при використанні всіх ресурсів.

Принцип раціонального використання природних ресурсів і екологічної безпеки спрямований на припинення руйнівного впливу виробництва на природне середовище та забезпечення нормального стану довкілля. Значення цього принципу зростає у зв'язку з поглибленням дефіциту ряду природних ресурсів при нерівномірності їх географічного розподілу. Слід враховувати, що нині якість оточуючого природного середовища стала невід'ємним параметром якості життя населення і набула першочергового соціального значення. Між тим велике антропогенне навантаження на природу країни призвело до необхідності екологізації продуктивних сил і забезпечення екологічного спрямування державного регулювання соціально- економічного розвитку регіональних господарських, збереження екологічної рівноваги.

Принцип адаптації структурних змін до нових геополітичних і ринкових умов, до вимог внутрішнього й зовнішнього ринку та світового поділу праці. Маємо на увазі глибинні перетворення, формування ринкового середовища, імплементацію у європейські і світові економічні та політичні структури, розвиток процесів глобалізації та регіоналізації. Нова парадигма розвитку та організації соціальної інфраструктури має орієнтуватися на вимоги як внутрішнього, так і світового поділу праці, на потреби внутрішнього і зовнішнього ринків. Саме в цьому полягає зміст принципу адаптації, яким миють

керуватися підприємницькі, комерційні, владні регіональні структури під час розбудови соціального простору. Адаптація суб'єктів соціальної інфраструктури до ринкових умов пов'язана з формуванням нової соціальної політики на основі використання принципів світового маркетингу, гнучкої системи структурних змін з тим, щоб мати можливість визначити напрями і структурних перетворень, змодельювати варіанти переходу до нових структур і соціального простору і врахувати соціальні наслідки цих змін.

Принцип варіантності передбачає необхідність вибору шляхів досягнення цілей і розв'язання завдань управління соціальним розвитком у забезпеченні оптимальних зрушень у галузево-територіальній, функціональній, просторовій структурі соціального простору, використання його і господарських, інформаційних та людських ресурсів з розробкою варіантів розвитку соціальної інфраструктури та вибору найбільш оптимального з них.

Принцип сталості спрямований на збереження умов відтворення і розвиток потенціалу території, природно-ресурсної, екологічної, господарської, соціальної та інших складових в режимі збалансованості та соціальної орієнтації. Поряд з отриманням короткочасного соціального ефекту від окремих заходів державного регулювання, цей принцип передбачає врахування наслідків, здатних негативно вплинути на стабільний соціальний розвиток у довгостроковій перспективі. В більш широкому розумінні його сутність полягає в такому поєднанні і взаємообумовленій територіальній організації всієї множинності об'єктів природи і суспільства, а також організації їх функціонування, при якій ці системи соціального простору мали б стабільну здатність до стійкого розвитку і відтворення.

Принцип субсидіарності повинен забезпечити чітке розмежування повноважень між центральними і місцевими органами державної

виконавчої влади та органами місцевого самоврядування з делегування конкретних рішень на той рівень, де вони можуть виконуватись найбільш ефективно. Він може розглядатися як органічне поєднання централізовано розроблених орієнтирів і обмежувачів з господарською ініціативою органів регіонального управління і підприємців. Дотримання цього принципу закладає основу для гармонійного поєднання економічних інтересів різних рівнів господарської ієрархії з урахуванням інтересів представників різних форм власності. Реалізація цього принципу полягає в забезпеченні об'єднання державної політики і власної політики регіонів, у вирівнюванні рівнів соціально-економічного розвитку, підвищенні рівня життя населення.

Принцип гармонізації економічних інтересів центру й регіонів при пріоритетності загальнодержавних інтересів передбачає узгодження, оптимально можливе поєднання інтересів країни, суспільства з інтересами територіальних громад при проведенні регіональної соціальної політики регіонів. Принцип передбачає органічне поєднання інтересів країни та її регіонів, створення умови для розвитку продуктивних, зокрема соціальних сил, з метою підвищення рівня їх соціально-економічного розвитку.

Принцип забезпечення цілісності та єдності соціально-економічного та інформаційного простору. Питання інформаційного обміну є пріоритетними стратегічними завданнями для всіх територій економічного і соціального простору, що динамічно розвиваються. Інформаційні та комунікаційні технології являються одним з ефективних факторів просторового соціального розвитку. Дотримання цього принципу вимагає посилення акценту не тільки на фізичних об'єктах, але й на функціональних, економічних, соціальних, культурних, інформаційних зв'язках між територіальними

співтовариствами. Він передбачає використання переваг економічної глобалізації і оптимального використання локальних ресурсів.

Поряд з наведеними принципами, значну роль, як основоположні ідеї, керуючі положення і правила дії відіграють й інші принципи загальноекономічного характеру: науковості, історизму, територіальності, варіантності, і, особливо, специфічного характеру у розвитку соціальної інфраструктури, а саме: інтеграції соціального простору, соціального вирівнювання, соціальної справедливості, партнерства, мобільності, доцільності, ритмічності, неперервності, взаємопов'язаності, відкритості, синхронності дій, соціальної узгодженості [4].

До суто специфічних принципів розбудови соціального простору та соціальної інфраструктури можна віднести: емергентність, зворотного зв'язку, функціональної інтеграції, ієрархічності, континуальності, мобільності, неперервності, конвергенції, компліментарності, неадитивності, і синергічності, багатоцільового характеру, функціональної інтеграції, соціального узгодження дій, соціального вирівнювання, соціальної і справедливості і т.д. Ці принципи мають тісний зв'язок з особливостями та властивостями соціально-економічного простору та його регіональних систем. В нових умовах господарювання виокремлюються і набувають особливої ваги принципи креативності, справедливості, соціалізації та гуманізації.

Висновки. Реалізація цих принципів із певними змінами в їх структурі і змісту в напрямку конкретизації і пріоритетності, узгодження їх з новітніми тенденціями світогосподарського розвитку сприятиме забезпеченню розбудови соціального простору регіону, оптимізації розвитку інфраструктурних систем і в кінцевому рахунку - економічному регіональному зростанню.

Література:

1. Пігуль Н. Г. Соціальна інфраструктура: функціональне призначення та особливості розвитку [Текст] / Наталя Георгіївна Пігуль // Економічний аналіз: зб. наук. праць / Тернопільський національний економічний університет; редкол.: В. А. Дерій (голов. ред.) та ін. – Тернопіль: Видавничо-поліграфічний центр Тернопільського національного економічного університету “Економічна думка”, 2014. – Том 16. – № 1. – С. 117-122.
2. Кириченко С. О. Класифікація соціальної інфраструктури в регіонах за функціонально-спеціалізованим підходом / С. О. Кириченко // Проблеми системного підходу в еконо- міці. – 2015. – № 53. – С. 53-58.
3. Салівончик О. М. інституційне забезпечення формування та розвитку соціальної інфраструктури регіону / О. М. Салівончик// Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Економічні науки - м.Херсон, 2013. – Випуск 2. – С. 35-37
4. Проблеми та перспективи управління розвитком соціальної інфраструктури на місцевому рівні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/April/7.htm>. - Назва з екрану.
5. Татаревська М. С. Регіональна соціальна політика: особливості формування та реалізації [Електронний ресурс] / М. С. Татаревська, О. О. Лосікова // *Dynamika naukowych badań – 2013: materialy IX Międzynarodowej naukowo-praktycznej konferencji (07-15 lipca 2013 roku)*. – 2013. – Vol. 2. - S.27-32. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2505>
6. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика: монографія [Електронний ресурс] / Під редакцією Никифоренка В. Г. – Одеса: Атлант, 2012. – 316 с. – Режим доступу: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/174>

References:

1. Pihul N. H. *Sotsialna infrastruktura: funktsionalne pryznachennia ta osoblyvosti rozvytku [Tekst] / Natalia Heorhiivna Pihul // Ekonomichnyi analiz: zb. nauk. prats / Ternopilskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet; redkol.: V. A. Derii (holov. red.) ta in. – Ternopil: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr Ternopilskoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu “Ekonomichna dumka”, 2014. – Tom 16. – № 1. – S. 117-122.*
2. Kyrychenko S. O. *Klasyfikatsiia sotsialnoi infrastruktury v rehionakh za funktsionalno-spetsializovanyim pidkholdom / S. O. Kyrychenko // Problemy systemnoho pidkholdu v ekono- mitsi. – 2015. – № 53. – S. 53-58.*
3. Salivonchyk O. M. *instytutsiine zabezpechennia formuvannia ta rozvytku sotsialnoi infrastruktury rehionu / O. M. Salivonchyk// Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Serii: Ekonomichni nauky - m.Kherson, 2013. – Vypusk 2. – S. 35-37*
4. *Problemy ta perspektyvy upravlinnia rozvytkom sotsialnoi infrastruktury na mistsevomu rivni [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/April/7.htm>. - Nazva z ekranu.*
5. *Tatarevska M. S. Rehionalna sotsialna polityka: osoblyvosti formuvannia ta realizatsii [Elektronnyi resurs] / M. S. Tatarevska, O. O. Losikova // Dynamika naukowych badań – 2013: materialy IX Międzynarodowej naukowii-praktycznej konferencji (07-15 lipca 2013 roku). – 2013. – Vol. 2. - S.27-32. – Rezhym dostupu: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/2505>*
6. *Yakist zhyttia naseleattia rehionu: analiz, prohnozuvannia, sotsialna polityka: monohrafiia [Elektronnyi resurs] / Pid redaktsiieiu Nykyforenka V. H. – Odesa: Atlant, 2012. – 316 s. – Rezhym dostupa: <http://dspace.oneu.edu.ua/jspui/handle/123456789/174>*